

EGEMEN QAZAQSTAN

Жүрекжүтқан редактор немесе «социалистіктен» қалай құтылдык?

Суретте: Шерхан Мұртаза «командасы» Елбасы қабылдауында. 6 сәуір 1991 жыл. Алматы

Биыл –«Егеменнің» мерей жылы. Менің бүкіл саналы ғұмырым баспасөз саласында өтті. Еңбек жолымның әуелгі тоғыз жылын жас қаламгерлердің ұстаханасы «Лениншіл жаста» («Жас Алаш» газеті) шыңдасам, кейінгі отыз бес жыл табан аудармастан қазақ баспасөзінің қасиетті де, киелі қара шаңырағы – «Егемен Қазақстанда» тер төктім. Ширек ғасырға жуық жауапты хатшы лауазымын абыроймен атқардым.

Қызығы мен қиыншылығы қат-қабат журналистік өмірде он Бас редактормен, жүздеген қаламдас әріптестермен қоян-қолтық қызмет еткенімді әр кез мақтан етемін. Газет шығару барысында талай-талай тарихи оқиғалар мен ұмытылмас елеулі жаңалықтардың бел ортасында жүрдік. Уақыт керуенінің куәгері ретінде сүйікті газетімнің ғасырлық тойы қарсаңында тебірене қалам тербеу қандай ғанибет. Әңгімеміз шашыраңқы болмас үшін тек Шерхан Мұртаза газет тізгінін ұстаған алмағайып кезеңнен сыр ақтарғанды жөн санадым. Шерағаң – менің тұңғыш редакторым. Соңғы курста жүргенімде «Ленжасқа» жұмысқа қабылдаса, жиырма жылдан соң Отанымыздың бас басылымында қайта қауыштық. Жалған дүние-ай, Алаштың ардақтысы атанған Шерхан ағаның саңқылдаған өр даусының естілмегеніне де бір жыл болыпты-ау. Ұлы ұстаздың жүрегі дамылдағанмен, оның ерлікке пара-пар ғаламат істері мен іздері ешқашан өшпей, елінің есінде әрдайым жаңғырып тұрса керек...

Әр ұжым үшін есте қалар ерекше күн болады. Міне, бүгін сондай маңызды да, тарихи күн! 18 маусым, 1991 жыл. Газет аты өзгерді. 54 жыл бойы «Социалистік Қазақстан» болып шығып келе жатқан газетіміз

«Егеменді Қазақстан» деген жаңа атпен жарық көріп отыр. Өмір-бақи «СҚ»-ның шекесінде тұратындай көрінетін девизи – ұрансөзі «Барлық елдердің пролетарлары, бірігіңдер!» орнына қорғасыннан құйылған «Егемен болмай – ел болмас!» шақыруы да өзгерді. «Егеменді Қазақстанның» №139 тұңғыш нөмірінің ұрансөзі айбарлана айқайлап тұр: «Азаттық. Теңдік. Туыстық!».

Жаңалықты жұрт тез көреді, бірден байқайды. Ертелі-кеш дамылсыз құттықтап жатыр. Телефон шалушылар да, аяғымен келіп бас сұғушылар да көп. Әрине басылым атының өзгергені туралы редакциялық мақалада бүгіліп қалған біраз жайлар бар. Біз үшін үлкен оқиға саналған газет атын өзгерту барысындағы қалың көпшілік біле бермейтін кейбір қалтарыстарды ретті тұста ашық айта кеткенді жөн көрдім.

Ел еңсесін көтерген демократия дүмпуі жетпіс жыл бойы партияның қолшоқпары боп келген сықиған «СҚ»-ға да жеткен. Әсіресе соны сілкініс, бұлғақ мінез газет басына еменнің қарсы біткен иір бұтағындай Шерхан Мұртаза отырған сәттен айрықша аңғарылды. Шығармашылық ұжымды басқаруда өзіндік дара стилі бар қайтпас-қайсар редактор ә дегеннен «СҚ»-ның сірескен сеңін сөгуді батыл қолға алды. Жоғарыға жалтақтамай, Үлкен үймен «ақылдаспай», Кремльдің көңілін ауламай, партияның гүрзісінен қорықпай-ақ, тура ертеңгі газеттің материалдары жоспарланып жатқанда, макет сызылып, бет қатталу үстінде өз ойы мен талабын орындатып отырды. Сөйтіп газеттің мазмұны мен бет-бейнесін аз уақыттың ішінде түбірімен өзгертуге құлшынды. Әрине мұндай қыруар істі, көтерілмеген тыңды, алынбаған асуды жалғыз редактор ғана тындыра алмасы анық. Ең ғажабы, Мұртаза қатып-семіп, бұйығы әрі жалтақтап қалған шығармашылық ұжымды қайта тірілтіп, жанартаудай дүр сілкіндірді. Редактордың құдіреттілігінің өзі, міне, осында!

Аз уақыттың ішінде талантты да жазғыш, қабілетті де іскер ұжымды қалыптастырды. Әрине сазарып, безеріп, зілденіп, үркітіп-қорқытып емес. Мұртазаның талабы мен тегеурініне төзе алмаған салбөкселер мен дарынсыз жазармандар өз еріктерімен, өз арыздарын жазып табандарын жалтыратты. Жерлестерін, тамыр-таныстарын, үрім-бұтағын қасиетті де, киелі шаңырақтың есігінен сығалатпады. Айтуға оңай, бірақ... Тазалықты темірқазық нысана еткен реформатор-редактор ұстараның жүзінде отырса да жалтақтық көрсетпеді, жалпақшешейлік байқатпады. Журналистер қаламына еркіндік берді, жүрегіне от жақты. Сәт сайын демеп, қолдап отырды. Арыстанның көз алдында қайта түлеген басылым беделі қысқа мерзімде соқталана түсті.

Біреп ғана мысал: Қадым заманнан айтылып жүрген ай аттары қазақша жазылды. Москва, КПСС, ТАСС, Указ, Секретарь, т.б. тікелей жоғары жақтың құзырына телінетін ресми терминдер газет бетінде, верстка үстінде батыл тәржімаланып берілді. Келімсектердің тілінде жазылып, шұбарланып кеткен елді мекен, жер-су атаулары жөнінде жүрексіңбей-ақ «Жеріңнің аты – еліңнің хаты» деген айдармен мәселені бұйірден қойды. «Ов», «ев» қамытынан құтқарған да «Алтын-күмістің үстінде отырсаң да өз қолың өз аузыңа жетпейді», «Өз астанасынан баспана бұйырмаған қазақ жастары

тентіреп жүр» деп дабылдатқан да, «Кіші 37» емес пе?» деп бүкіл елді елең еткізген де – өзіміздің Шерағаң. Газеттің әділ сөзі мен өткір сыны текке кетпеді, Алматы, Талдықорған облыстық партия комитеттерінің бірінші хатшылары Меңдібаев, Жигулин, Жамбыл облыстық партия комитетінің хатшысы Волчков креслоларынан ұшты. Бұрын-соңды мұндайды естіп-көрмеген қалың жұрт еңсесін тіктей бастады. Газет рейтингін көтерген материалдарды ондап санауға болады. Бірақ, қажеті шамалы. Айтпағымыз ол да емес. Әрине сөз де естіді, ескерту де алды. Әйткенмен жүрекжұтқан редактор журналистерін жарға жығып, отқа күйдірмеген...

Айналдырған бірер жылдың бедерінде газеттің таралымын қиын-қыстау, алмағайып заманның өзінде бұрын-соңды болмаған биікке көтеріп, екі жүз мыңның үстіне шығарды. Іргесі сөгіліп құлауға таянған «ұлы» державаның сойылын соққан сұрғылт та, сүреңсіз басылымның беделін күрт көтерген Шерағаң маңызды да, жауапты шептегі ақмылтық журналистеріне арқа сүйеді. Мықты басшы бар жерде – мықты ұжым бар. Ортақ жеңіске ұмтылған басшысы мен қосшысы жарыса жазды. Қысы-жазы тізгін босатып, бел шешпеген Мұртаза командасы әдеттегі баспасөзге жазылу науқанын күтпестен, өз оқырмандары ортасында жүрді, кездесулер өткізді. Газет жанашырларымен жүздесіп, ой-пікірлерімен бөлісті. Газет сөзінің салмағы мен құдіретін жүректерге ұялатты. Сықырлаған кеңселердің есіктерін ашуға асықпай, талғампаз оқырмандар кеңесіне көбірек құлақ түрді. Бұл да тек жанкешті күрескер Шерхан Мұртазаға ғана тән үрдіс екенін бөлекше айтқанымыз жөн. Әйткені жеңіс пен жеміске жетудің жолы қашанда даңғыл болмаған.

Мерейі өскен Шерағаң «таяу арада жүзеге асырсам» деген арманын оқтын-оқтын сездіретін. Ол – газет атын өзгерту. Ақиқатын айту керек, қырдан лекіген алтынкүректің лебіндей, соңғы кездегі өзгерістер нышаны мен уақыттың өзі қылтитқан бұл мәселені лездемелерде жігіттер көтеріп жүрді. Толғағы жеткен проблеманы ұжым назарына алып шыққан бас редакторымыз Шерхан Мұртаза:

– Қашанғы «социалистік» боп жүре береміз. Газетіміздің атын өзгертуіміз тиіс. Кәне, қайсыңызда қандай ой бар. Ортаға салайық. Ақылдасайық. Мәселенки, мен «Азат Қазақстан» атауын ұсынар едім. Әрине, жүрегім сезеді. Саяси Бюро өткізбейді. Сөйтсе де «Торғайдан қорыққан тары екпейді» демекші...

– «Азат Қазақстан». Тамаша екен! Орталық Комитетке ұсынып көрейік, – деді тілшілер бөлімінің меңгерушісі Кеңесхан Зәкен бөгелместен.

– «Қазақстан» деп атасақ қалай болар екен, – деді бас редактордың бірінші орынбасары Ержұман Смайыл өз пікірін дәлелдеп.

– «Егемен Қазақстан» немесе «Қазақ Елі...».

Тұс-тұстан айтылған ұсыныстар, пікірлер мен қолдаулар ортақ арнаға құйылған.

– Кәне, Ержұман мырза, – деді Шерағаң бір кезде. – Шапшаңдатып Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті Саяси Бюросы атына «Социалистік Қазақстан» газетінің атын өзгерту мәселесі туралы ұсыныс-хат

өзірлеңіз. Ұжымның ұсынысы мен талап-тілегін тегіс көрсетіп жазайық. Егеменді елімізге социалистік атауы жараспайды.

* * *

...Көп ұзамай сүйінші хабарды бас редакторымыздың өзі жеткізді. 5 маусым күні түстен кейін бүкіл ұжымды кабинетіне жедел жинаған Шерағаң:

– Иә, халдеріңіз қалай? – деді жайраңдап. Үнінен де, керілген қабағынан да жақсылық белгісі аңғарылады. – Түнеугүні газеттің атын өзгерту жөнінде Орталық Комитетке ұсыныс бергендеріңіз естеріңізде шығар. Осы мәселені бүгін Саяси Бюрода қарады. Сіздердің тілектеріңіз қабыл болып, құдай бұйырса, бұдан былай газетіміз «Қазақстан» деп аталады.

Бастығымыздың сөзін аяқтатпастан шатырлата қол соғып жібердік. Қатар отырған жігіттер жымыңдасып, қол алысып бірін-бірі құттықтап жатыр. Сәл саябыр сәтте Шерағаң сөзін жалғаған.

– Жанат мырза, фирманы өзгерту керек. Суретшілерге заказ беріп, конкурстық негізде газет атауының бірнеше түрін жаздырып, дайындай беріңдер. Арнайы қаулы шығып, қай кезден бастап қоятынымызды қосымша ескертеді...

Осы уақытта көп телефондардың бірі шар ете түсті.

– Ало-о!.. Иә, Өзеке... Коллективті жинап, жаңалықты айтып жатыр едім ғой... – Ілкі мезеттік үзілістен соң, іле тіл қатқан Шерағаңның даусы әлгіндегіден гөрі қатқыл шыққан. – Немене, сонда бізді қайтарып жіберіп, өздеріңіз шеше салғансыздар ма?.. Бұ қалай?.. Ендеше, девизін жаңаша өзгертіңіздер... Менің ұсынысым «Азаттық» деген сөзді кіргізу керек. Бірде-бір сөзіміз өтпесе неғып отырам. Онда отставкаға кетем...

Телефондағы әңгімеге құлақ түрген ұжым үн-түнсіз. Ашу бұған редакторымыз кіммен сөйлесіп отырғанын әуелде-ақ аңғарғанбыз. Қателеспеппіз. Телефон құлақшасын сылқ еткізіп ұясына тастай салған ол:

– ЦК-дан, Жәнібеков звондап жатыр, – деді зілдене. – Газет аты «Қазақстан» емес, «Егеменді Қазақстан» деп өзгертін болды. Ал ұраны: «Азаттық. Теңдік. Туыстық!». Өздерің де естідіңіздер. Зорға келісті. «Азат» сөзінен қорқады шетінен. Үрейленетін несі бар. Жаңа атауларың құтты болсын! Бұған да шүкір. Бабаларымыз аңсаған күнге де жетерміз...

Қабағы қайта жарқырап, құрыс-тырысы жазылған Шерхан аға орнынан байсалды түрегеліп бәріміздің қолымызды ықыластана қысып шықты. Ойының орындалғанына қуанғандай. Біздің де көңіліміз шат.

Жамаудай жапсырылған «социалистік» тіркесінен жарты ғасырдан кейін осылай құтылған едік.

* * *

Іле-шала газет фирмасының жаңа түріне конкурс өткіздік.

Басылымның байырғы суретшісі Жанұзақ Әбдіқұловтан бастап, Николай Лебедев, Рүстем Жұмакенов, Александр Шестаков, Ерхасан Көмеков, Володя Черданцев, Борис Ильин секілді белгілі баспасөз қылқалам шеберлері дәуір тынысына, уақыт талабына қарай жасаған бірнеше дүниелерін ұсынды.

Әрине газеттің фирмасын жазу (дұрысы сызу) оңай шаруа емес. Журналистер тілімен бейнелеп жеткізсек, ол – газеттің шапкасы. Көзге оттай басылып, сонадайдан атойлап тұруы керек. Айбарлы да, айшықты шалынуы қажет. О кезде бізде газеттерді полиграфиялық безендіруде компьютер әлі пайдаланылмайтын. Сондықтан суретшілер газет атауын қолмен жазып, штрих үлгісінде орындады.

Алғашқы іріктеуде редколлегия мен комиссия мүшелері бірден Шестаковтың жасаған жұмыстарына назар аударды. Қиялы ұшқыр тәжірибелі газет суретшісі «Егеменді Қазақстан» фирмасының 8-9 жобасын ұсынған еді. Осылардың арасынан сұрыпталып алынған үш туындысын қатал сын тезінен өткізіп, ескертпелерді қайта-қайта жаздырып енгізгеннен соң, Шерағаң жетекшілік еткен топ «Егеменнің» соңғы нұсқасына тоқтады.

Марқұм Сашаның қолынан шыққан бұл фирма қалың оқырманның, белгілі полиграфист мамандардың ойынан шыққанын қадап айтқан жөн. Биік талғаммен, дизайндық үздік шеберлікпен жазылған «Қазақстан» сөзіне ерекше мән берілген. Акцент әр әріпке, әр шрифтке қойылғанын аңғару қиын емес. Тар жол, тайғақты соқпақтардың қилы-қилысын бастан кешірген ежелгі еліміздің болашаққа батыл беттеп бара жатқанын әріп-таңбадан анық байқайсың. Зер сала, жіті жанар жүгіртіп көріңізші. Әріптер ілгері адымдап, жүріп бара жатқандай. Динамиканы, қозғалысты сезесіз. Қазіргі алфавиттің дабырасыз тоғысынан өзіміз қолданған араб және латын әліпбиінің үлгі-кескіндері әп-әдемі жымдастырылған. Қылқалам шеберінің қиялын байытып, ойын ұштауға тікелей араласып, иненің жасуындай ғана болсын үлесім барына өз басым өмір-бақи қуанатынымды жасыра алмаймын.

Осы орайда редакция басынан өткен бір жайды айта кеткім келеді. Ертректе, алпысыншы жылдары «Правда» газеті фирмасының шрифтiсi үлгiсiнде жазылған «Социалистiк Қазақстанның» нұсқасын өзгертiп, тұтас бетке жайып (21 кв) жаңадан жазып шыққан күнi дүние дүр сiлкiнгендей болыпты. ЦК-дан бастап, барлық оқырмандар «СҚ» фирмасының жаңа нобайына наразылық бiлдiрiптi. Республиканың түкпiр-түкпiрiнен телефондар шалынып, жеделхаттар қарша жауған. Сөйтiп жаппай қарсылықтың салдарынан көзқанық бұрынғы газет фирмасы ертеңiнде-ақ қайтадан орнына қойылыпты. Мұны бүгiнгi оқырманның бiрi бiлсе, бiрi бiлмейдi.

Сырт көзге ұсақ-түйек көрiнер фирма төңiрегiндегi әңгiменiң техникалық қалтарысы, мiне осындай. Ал оның саяси астарына қатысты беймәлiм жайды куәгер аузынан естиiк.

* * *

Адам жадында ұмытылмастай сақталып, оқта-текте жаңғыртып қоятын үлкендi-кiшiлi оқиғалар болады. Сондай елеулi мезеттердiң бiрi – жоғарыда өзiм куә болып, өз құлағыммен естiген Шерхан Мұртазаның Орталық Комитеттiң хатшысы Өзбекәлi Жәнiбековпен телефонмен тiлдесуi.

Бұл бұлдыр әңгiмеге қатысты жағдайды сол кезде Орталық Комитеттiң идеология бөлiмiнде жауапты қызмет iстеген, осыдан бiрер жыл бұрын «Социалистiк Қазақстанда» редактордың орынбасары болған белгiлi

каламгер Ербол Шаймерденұлы талай жыл өткеннен кейін ашық жазды. Саяси Бюро отырысы жөнінде әріптесіміз өзінің «Газет қалай «Қазақстан» атана жаздады?» деген естелігінде егжей-тегжейлі баяндайды.

«...Газеттің атын өзгертуге қатысты бір оқиға оралады. 1991 жылдың жазы болатын. Тәуелсіздік жариялануына әлі жарты жыл бар. Бірақ сол бағыттағы өзгерістер барынша көбейіп, республика өмірінің барлық саласына дендеп еніп келе жатқан кез. Әсіресе рухани саладағы сілкініс өзгеше. «Социалистік Қазақстанның» атын өзгерту туралы мәселенің де саяси астары тереңде жатыр. Шерхан Мұртаза бастаған ұжым ұсынысы – басылымның атын «Қазақстан» деп өзгерту. Әлі одақтас республика санатындағы мемлекеттік мәртебеге көңіл толмаушылық, әріге мегзеушілік айқын сезіледі. Қоғамдық пікірден де, ел басшылығының ойынан да алшақ емес. Бірақ бұл әлі кейбіреулер үшін тосын екені аян.

Мәселе 1991 жылғы 5 маусымда қаралды. Қазақстан КП Орталық Комитеті Саяси Бюросының күн тәртібіне «Социалистік Қазақстан» газетінің атын және республикалық партия газеттерінің ұрансөздерін өзгерту туралы» деген мәселе қойылды. Әрі тарт та, бері тарт талқылаудан кейін, жөн бергенде, оң шешім қабылданып кетті. Тиісті қол да қойылды. Қаулыда: 1. «Социалистік Қазақстан» редакциялық ұжымының газеттің атын өзгерту туралы ұсынысы мақұлданып және ол 1992 жылдың 1 қаңтарынан бастап «Қазақстан» деген атпен шығарылсын. 2. «Социалистік Қазақстан» газетінің ұрансөзі етіп «Егемен болмай – ел болмас!» деген қанатты сөз, «Казахстанская правда» газетінің ұрансөзі етіп «За гуманизм и демократию» сөзі бекітілсін» деп тайға таңба басқандай анық жазылған еді.

Бірақ бұл шешімнің ғұмыры өте қысқа болды. Әртүрлі себептермен сол күні-ақ қаулының басқа нұсқасы дүниеге келді. Газет «Егеменді Қазақстан» аталатын болды да, ұрансөзі «Азаттық. Теңдік. Туыстық!» деп қайта айқындалды. «Казахстанская правда» газетінің ұрансөзі өзгеріске ұшыраған жоқ.

Жаңа нұсқа сол кездегі бас идеолог – халқымыздың аяулы перзенттерінің бірі Өзбекәлі Жәнібековтің өз қолымен жазылды. Кім біледі, ел арманына айналған «егемен» сөзі бірден «менмұндалап» тұрсын деген игі ниеттен туған да болар?! Мүмкін, әр саяси қадамды безбендеп отыратын, әлі Мәскеу төбеден қарап тұрған сол кезеңде ұрансөздегі өткір ойды осылайша жұмсарту қажет болар деген сақтық жеңген шығар?! Қалай болғанда да бас басылымымыздың сол қабылдана сала өзгерген атпен шығып келе жатқанына да биыл, міне, он екінші жыл». («Жәдігер», 295-бет. Астана. 2004 жыл).

Нақты істің ортасында жүрген, тікелей Өзағаңмен байланысып отырған бөлімнің жауапты қызметкерінің сөзі біраз жайдан хабар береді. Байқаған боларсыздар, біз білмейтін құпия. Қаулыда жаңа атқа ие болған газетіміз тек алдағы 1992 жылдың 1 қаңтарынан бастап «Егеменді Қазақстан» боп тарауы керек екені тайға таңба басқандай анық көрсетілген.

Жарты жыл... Кім бар, кім жоқ?! Кетеуі кеткен ұлы державаның – қызыл империяның іргесі сөгіліп, шаңырағы шайқалып тұрған шақтың

мүмкіндігін уыстан шығарып алмаған абзал. Жер бауырлап жеткен жаңалықтың әсері – әлсіз, мерейі – мәнсіз. Газеттің фирмасы дайын болған күні, ырғалып-жырғалмай бас редакторымыз тәуекелге бел буып батасын берді:

– Тектен-тек уақыт созбайық. Тура ертеңнен бастап жаңа атаумен, жаңа фирмамен шығуымыз керек, – деді Шерағаң макетті талқылап, бекіту үстінде Ержұман екеуімізге назарын аударып. – Әзірге дабырлатпаңдар. Бәрін де өз мойныммен көтеріп алдым.

Неткен батылды, неткен жүрекжүтқандық! Екінің бірінің қолынан келмесі және анық. Халқым деп туған нағыз күрескер қаламгер Шерхан Мұртазаның ерлігі демей көріңіз.

Иә, Шерағаңның батырлығы – бұл!

Сөйтіп ЦК-ның шешіміне қарамастан «Егеменді Қазақстан» қалың оқырманына асыға жол тартқан. «Социалистік» тіркемесінен осылай құтылған едік.

Тарихтың өзі шындығында, мәңгі ұмытылмас жарқылдардан құралса керек.

Жанат ЕЛШІБЕК,

Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының лауреаты